

Conjunctuurbericht

Centraal Bureau voor de Statistiek

november 2001

- **Algemeen: economische groei valt fors terug**
- **Economie derde kwartaal: dalende investeringen**
- **Consumentenvertrouwen: gestabiliseerd**

Algemeen

De sterk teruggevalen economische groei in een groot aantal landen overheerst het beeld van de conjunctuur in november. In Nederland bedraagt de groei van de economie in het derde kwartaal van dit jaar 0,4%. In het eerste halfjaar van 2001 was dit 1,4% en vorig jaar nog 3,5%. Vanaf begin 1993 is de groei in ons land niet meer zo laag geweest. Vooral het stijgingspercentage van de uitvoer loopt terug. De wereldwijde verslechtering van het economisch klimaat is ook duidelijk merkbaar bij de Nederlandse industriële ondernemers. Zo lag in september de productie in de industrie ruim 2% lager dan een jaar eerder. Een aantal maandcijfers in dit Conjunctuurbericht, dat voornamelijk op oktober betrekking heeft, laat daarentegen een stabilisatie of een lichte verbetering zien. De daling van het consumenten- en producentenvertrouwen heeft niet verder doorgezet. De inflatie is met 0,4%-punt gedaald en de afzetprijzen van de industriële producten zijn vrijwel onveranderd. De beurskoersen zijn op de weg terug naar het niveau van begin september en de Europese Centrale Bank verlaagde de rente in november met een 0,5%-punt. De cijfers over de werkloosheid laten al vanaf maart dit jaar een stabiel beeld zien.

Economie derde kwartaal

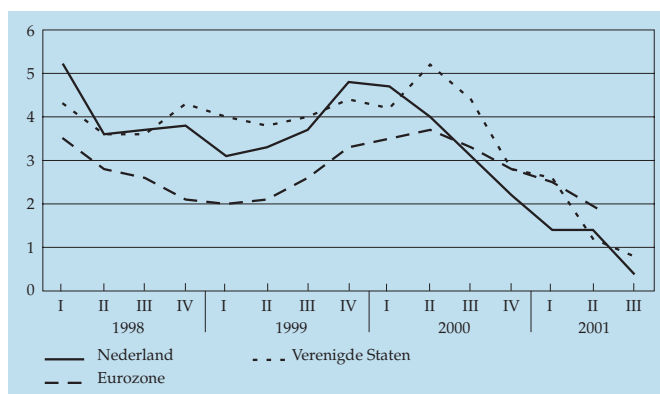
Volgens een eerste raming is de groei van de economie in het derde kwartaal van 2001 vergeleken met dezelfde periode van vorig jaar uitgekomen op 0,4%. Ten opzichte van het tweede kwartaal van dit jaar nam het volume van het BBP zelfs met 0,4% af. Vooral de volumestijging van de uitvoer van goederen en diensten valt sterk terug. In het derde kwartaal is het volume van de uitvoer nog slechts 1,5% groter dan in hetzelfde kwartaal vorig jaar. Ook de groei van de consumptieve bestedingen neemt af en bedraagt in het derde kwartaal nog maar 1,8%. De investeringen hebben dit jaar in het geheel nog geen positieve bijdrage geleverd aan de economische groei. Ook in het derde kwartaal was, vergeleken met dezelfde periode een jaar eerder, de volumegroei negatief (2,4%). Aan de productiekant daalt in het derde kwartaal de bedrijvigheid in de landbouw (-7,1%) en industrie (-2,1%). In de bouwnijverheid stagneert de productie en in de commerciële dienstverlening neemt de groei met rasse schreden af. Alleen bij de niet-commerciële dienstverlening, zoals de zorg en de overheid, is het beeld positief.

Consumentenvertrouwen

Het consumentenvertrouwen heeft zich in november gestabiliseerd, na een vrijwel onafgebroken daling sinds eind vorig jaar. Begin september leek zich ook al een stabilisatie af te tekenen. Na de aanslagen in de Verenigde Staten op 11 september liep het vertrouwen toen echter opnieuw terug. De koopbereidheid is in november nagenoeg onveranderd als rekening wordt gehouden met seizoeninvloeden. Eerder dit jaar liep de koopbereidheid langzaam terug. Consumenten blijven echter overwegend positief over hun financiële mogelijkheden en het doen van grote aankopen. Volgens het Consumenten Conjunctuur Onderzoek houdt ongeveer 60% van de huishoudens aan het eind van de maand geld over. Bij de vorige economische teruggang in 1993 zei circa 40% van de huishoudens geld over te houden. Het oordeel van consumenten over de economie in het algemeen blijft sterk negatief. Als rekening wordt gehouden met seizoeninvloeden, lijkt ook hier echter sprake van een stabilisatie. Ruim 60% van de ondervraagden verwacht dat de economische situatie de komende twaalf maanden verslechtert.

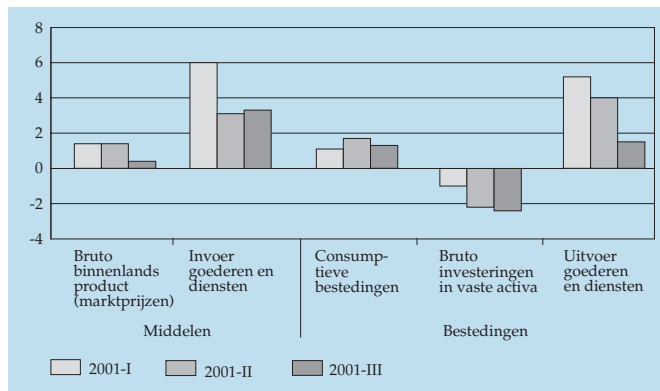
Economische groei

Procentuele mutaties t.o.v. voorgaand jaar

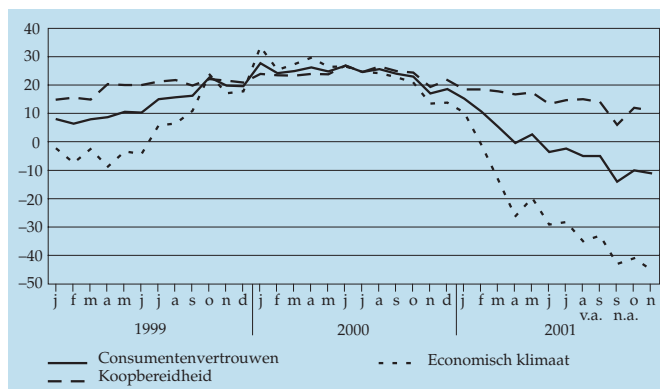
Middelen en bestedingen (volume)

Procentuele mutaties t.o.v. voorgaand jaar

Consumentenvertrouwen

Saldo positieve en negatieve antwoorden in % van het totaal

Kerngegevens recente ontwikkelingen

Procentuele mutaties t.o.v. dezelfde periode het jaar daarvoor, tenzij anders aangegeven

	1994/98 gemidd.	1999	2000	2000		2001					
				4e kw.	1e kw.	2e kw.	3e kw.	juli	aug.	sept.	okt.
Economische kernvariabelen (volume)											
Bruto binnenlands product	3,3	3,7	3,5	2,2	1,4	1,4	0,4	–	–	–	–
Invoer goederen en diensten	7,3	6,3	9,4	8,8	6,0	3,1	3,3	–	–	–	–
Consumptie	2,7	3,9	3,2	2,9	1,7	2,1	1,8	–	–	–	–
Overheid	1,5	2,8	1,9	1,8	3,1	3,0	3,0	–	–	–	–
Gezinnen	3,2	4,5	3,8	3,4	1,1	1,7	1,3	–	–	–	–
w.o. Individuele consumptie binnenland	–	4,0	3,5	3,0	1,3	1,9	1,5	1,3	2,3	1,0	–
w.v. Voedings- en genotmiddelen	1,6	1,2	1,2	0,3	1,1	–2,0	–2,2	–2,4	2,2	–6,3	–
Duurzame consumptiegoederen	4,3	8,3	5,4	6,6	–3,1	0,9	1,8	0,5	2,6	2,4	–
Overige goederen	–	3,5	2,1	0,9	2,0	3,2	2,2	2,8	2,9	1,0	–
Diensten	–	3,3	3,6	2,8	2,6	2,7	2,0	2,1	2,1	2,0	–
Bruto investeringen in vaste activa	4,8	7,8	3,8	1,1	–1,0	–2,2	–2,4	–	–	–	–
Bedrijven	5,1	7,8	3,1	0,5	–1,8	–3,1	–3,7	–	–	–	–
Overheid	3,3	7,7	8,1	4,3	4,6	3,6	5,2	–	–	–	–
Uitvoer goederen en diensten	6,8	5,4	9,5	9,3	5,2	4,0	1,5	–	–	–	–
Productie (volume)											
Delfstoffenwinning	0,9	–8,2	–2,1	–4,9	1,8	5,8	0,2	–4,0	31,7	49,9	–
Industrie	3,1	2,9	4,7	2,8	0,5	0,4	–2,4	–2,5	–2,5	–2,2	–
Openbare nutsbedrijven	0,5	6,2	1,6	0,8	1,1	1,1	–1,2	1,7	–4,8	0,7	–
Bouwnijverheid	1,0	4,9	3,2	0,4	–1,2	–1,1	0,3	3,3	–	–	–
Prijzen											
Consumentenprijsindex	2,2	2,2	2,6	3,0	4,4	4,7	4,6	4,6	4,7	4,7	4,3
Productenprijzen industrie afzet	1,1	0,2	11,6	11,4	6,4	4,8	–0,3	1,2	–0,2	–2,0	–
Productenprijzen industrie verbruik	1,1	1,9	19,4	17,6	7,2	5,6	–2,2	0,1	–1,5	–5,2	–
Aardolie, North Sea Brent (in \$ per barrel)	17,17	17,99	28,53	30,07	26,42	27,61	25,86	25,47	25,87	26,25	21,69
Amerikaanse dollar (in gld)	1,81	2,07	2,39	2,54	2,39	2,52	2,48	2,56	2,45	2,42	2,43
Goud (in gld per 1 gram fijn)	20,92	18,94	21,88	22,36	20,72	22,10	22,35	22,55	21,94	22,57	22,62
Cao-lonen											
Particuliere bedrijven	2,0	2,8	3,1	3,1	3,2	4,4	5,1	5,2	5,3	4,9	5,1
Overheid	1,5	3,2	2,8	2,9	4,1	5,5	4,1	4,4	4,2	3,6	5,3
Gepremieerde en gesubsidieerde sector	1,1	3,0	2,9	2,6	2,8	3,9	6,2	6,2	6,3	6,3	6,0
Stemming 1) (in %)											
Productenvertrouwen industrie	3,2	3,0	6,7	5,8	1,8	–1,2	–2,6	–1,4	–1,6	–4,9	–5,2
Consumentenvertrouwen	6,0	14,0	24,0	19,6	10,5	–0,5	–4,1	–2,4	–5,4	–4,6	–9,5
Economisch klimaat	4,6	5,2	24,1	16,1	–1,3	–25,0	–32,1	–28,2	–35,3	–32,8	–41,1
Koopbereidheid	7,0	19,9	23,9	21,9	18,3	15,8	14,5	14,7	14,6	14,2	11,6
Arbeidsmarkt											
Aantal banen van werknemers (x 1 000)	–	7 099	7 293	7 354	7 401	7 475	–	–	–	–	–
Arbeidsvolume werknemers	–	3,1	2,7	2,6	2,6	2,5	–	–	–	–	–
Aantal vacatures (x 1 000)	–	172	203	204	216	218	–	–	–	–	–
Geregistreerde werklozen 2) (x 1 000)	410	221	188	186	176	132	141	135	141	140	–
Aantal uren uitzendkrachten	18	–13	–13	–17	–10	–	–	–	–	–	–
Uitgesproken faillissementen 3)	–6	–6	13	33	28	32	31	43	19	33	21
Geld en krediet											
CBS-herbeleggingsindex 4)	25,9	30,6	–2,1	–4,9	–10,8	3,5	–20,2	–3,9	–4,1	–13,4	1,4
Europese liquiditeitsmassa (M3)	–	7,6	6,3	6,8	7,2	8,1	9,5	9,1	9,1	10,2	–
Spaartegoeden	4,4	7,4	3,9	3,3	7,2	10,3	12,3	11,7	12,1	13,0	–
Verstrekt consumptief krediet	9,5	9,1	3,0	1,5	–8,1	–9,0	–6,7	–2,4	–7,9	–10,2	–
Rente (in %)											
Depositorente ECB	–	1,71	3,08	3,75	3,75	3,58	3,17	3,50	3,25	2,75	2,75
Daggeldrente	3,7	2,7	4,1	4,8	4,8	4,8	4,3	4,5	4,5	4,0	4,0
Rendement op staatsobligaties	5,7	4,4	5,3	5,2	4,8	5,0	4,8	5,0	4,8	4,7	4,5
Hypotheekrente	6,4	5,1	5,9	6,2	6,0	5,9	5,8	5,9	5,8	5,7	–

1) Saldo van positieve en negatieve antwoorden in procenten van het totaal.

2) Driemaandsgemiddelden opgenomen onder de middelste maand.

3) Bedrijven en instellingen exclusief eenmanszaken.

4) Mutaties t.o.v. voorgaande periode.

– = gegevens zijn (nog) niet beschikbaar.

Conjunctuurtest industrie

	1999	2000	1999		2000				2001		
			3e kw.	4e kw.	1e kw.	2e kw.	3e kw.	4e kw.	1e kw.	2e kw.	3e kw.
Bezettingsgraad productie-instal. (%)	84,3	84,6	84,3	84,5	84,7	84,2	84,7	84,8	84,7	84,8	83,7
Productiebelemmeringen (%)											
Geen	81	79	79	81	83	77	77	79	80	78	79
Onvoldoende vraag	8	5	7	6	4	6	4	4	8	11	13
Personeelstekort	6	9	8	7	7	9	10	9	5	6	5
Technische capaciteit	2	3	2	2	2	4	3	3	1	2	1
Andere	4	5	4	4	4	4	6	5	6	3	2
Ontwikkeling in voorgaand kwartaal 1)											
Concurrentiepositie op Ned. markt	5	6	6	7	4	5	9	4	–3	0	–1
Concurrentiepositie binn EU	4	6	2	10	2	9	7	4	–4	–1	–2
Concurrentiepositie buiten EU	3	7	4	6	5	7	8	6	–2	–1	–4
Verwachting komend kwartaal 1)											
Afzet buitenland	10	17	14	12	19	19	20	8	2	–4	–5

1) Saldo percentage positieve en negatieve antwoorden.

Productie industrie: ook in september lager

In september lag de productie in de industrie 2,2% lager dan een jaar eerder. De daling is niet aan een specifieke bedrijfstak toe te schrijven: over de gehele linie ligt het niveau van de productie in september onder die van het vorige jaar. Ook de omzet van de industrie is in september kleiner dan een jaar eerder. Naast de lagere productie speelt daarbij een daling van de industriële afzetprijzen een rol. Volgens de Conjunctuurtest over oktober verwachten de industriële ondernemers voor de maanden november–januari een verdere daling van de productie. Bovendien denken ze dat de afzetprijzen blijven dalen.

In juli en augustus was de industriële productie 2,5% lager dan in dezelfde periode van vorig jaar. In het tweede kwartaal stagneerde de productie al, terwijl in het eerste kwartaal de productie nog 1,5% hoger was dan een jaar eerder. In de periode januari–september heeft de industrie minder geproduceerd dan in dezelfde periode van 2000. De lagere productie volgt op een periode van een teruglopend producentenvertrouwen in de industrie. Sinds oktober 2000 is het vertrouwen van industriële ondernemers vrijwel onafgebroken gedaald.

Consumptiegroei: stabiel op minder hoog niveau

Het volume van de binnenlandse individuele consumptie is in september 1,0% hoger dan in september vorig jaar. Hoewel aan goederen een fractie minder is uitgegeven neemt de consumptie van diensten nog met 2,0% toe. De volumegroei van de binnenlandse consumptie in september is minder groot geweest dan die in juli en augustus. Vergeleken met het derde kwartaal van 2000 is in het derde kwartaal van dit jaar sprake van een bescheiden groei (1,5%). De toename die over de eerste negen maanden van dit jaar gemeten is, ligt eveneens in die orde van grootte. De volumegroei van de bestedingen aan duurzame goederen komt in september uit op 2,4%. De positieve ontwikkeling van de aankoop van kleding, schoeisel en huishoudelijke apparaten compenseert de afname van de bestedingen aan onder meer woninginrichting en vervoermiddelen. Bij de consumptie van diensten is in het derde kwartaal een volumedaling zichtbaar bij de uitgaven aan financiële diensten en bij de bestedingen bij de horeca. De sterkste volumegroei doet zich in deze periode voor bij vervoer en communicatie en bij medische en maatschappelijke diensten.

Consumentenprijzen: inflatie in oktober beduidend lager

In oktober is de inflatie gedaald naar 4,3%. Dit is het laagste niveau sinds januari. In april en mei bereikte de inflatie met 4,9% het hoogste punt in bijna twintig jaar. Vooral de gedaalde prijzen voor benzine en elektriciteit zorgen voor de lagere inflatie in oktober. Duurder werden in oktober onder andere aardappelen en groenten, melk en melkproducten. Vorig jaar werd de hoogte van de inflatie voor ongeveer de helft bepaald door de fors gestegen energieprijzen. Dit jaar zijn de energieprijzen en de prijzen van verse groenten, aardappelen en fruit voor een niet onbelangrijk deel verantwoordelijk voor de fluctuaties van de inflatie van maand tot maand. De energieprijzen hebben een overwegend drukkend effect op de inflatie gehad, terwijl de prijsontwikkelingen van voedingsmiddelen de inflatie dit jaar omhoog geduwd hebben. De prijzen van autobrandstoffen bijvoorbeeld bevinden zich in oktober op het laagste niveau sinds april 2000. Het prijsniveau van verse groenten en aardappelen daarentegen ligt in oktober gemiddeld 10% hoger dan een jaar geleden. Voor vers fruit is dat ongeveer 16%. Ook de prijzen van vlees, vis en melk, kaas en eieren

liggen in oktober dit jaar ruim 9% hoger dan in oktober vorig jaar. Volgens de Europese maatstaf bedraagt de inflatie in oktober in ons land 5,0%. In september was dit 5,4%. Voor de Eurozone in zijn geheel daalde de inflatie van september op oktober met slechts 0,1% naar 2,4%. Nederland is in oktober binnen de Eurozone voor de zevende opeenvolgende maand het land met veruit de hoogste geldontwaarding.

Producentenprijzen: in september vrijwel onveranderd

De gemiddelde afzetprijzen van Nederlandse industriële producten zijn van augustus op september met 0,3% gestegen. De prijzen van goederen bestemd voor de binnenlandse markt bleven in september ongewijzigd. De exportprijzen stegen met 0,6% ten opzichte van augustus. Vergeleken met een jaar geleden liggen in september de afzetprijzen van producten bestemd voor het binnenland op vrijwel hetzelfde niveau. De gemiddelde exportprijzen liggen bijna 4% beneden het niveau van september vorig jaar.

De prijzen van grondstoffen en halffabrikaten die in de industrie worden verbruikt zijn in de periode augustus–september eveneens nauwelijks veranderd. De prijzen van in Nederland ingekochte grondstoffen en halffabrikaten stegen in deze periode met slechts 0,3%, terwijl de prijzen van deze producten met buitenlandse herkomst nog licht daalden (-1,2%). Vergeleken met een jaar geleden lagen de verbruiksprijzen in september van dit jaar gemiddeld 5% lager. De prijzen van ingevoerde grondstoffen en halffabrikaten daalden in die periode, vooral als gevolg van de gedaalde olieprijs, met ruim 9%. De uit ons land afkomstige grondstoffen en halffabrikaten bleven gemiddeld genomen vrijwel ongewijzigd vergeleken met september 2000.

Arbeidsmarkt: geregistreeerde werkloosheid blijft stabiel

In de periode augustus–oktober van dit jaar waren er gemiddeld 140 duizend geregistreeerde werklozen. In deze periode van het jaar zijn er per saldo nauwelijks seizoeneffecten, zodat het seizoengecorrigeerde cijfer op 141 duizend uitkomt. Dat is enkele duizenden lager dan in de maanden juli–september. De laatste zeven driemaandgemiddelden schommelen rond de 145 duizend en wijzen daarmee op een stabilisatie van de werkloosheid.

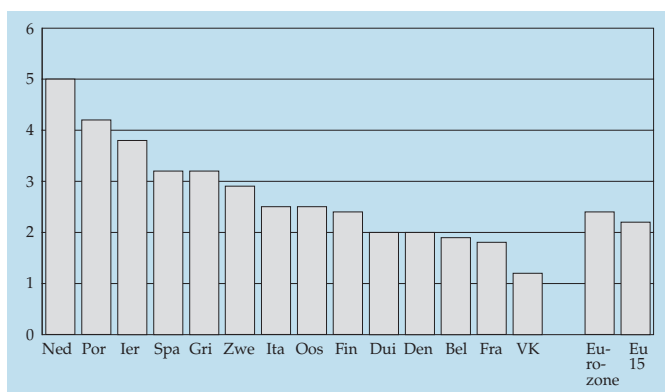
Het aantal werklozen is nu nog altijd 41 duizend lager dan in dezelfde periode een jaar geleden. De daling betreft vooral werklozen die langer dan een jaar staan ingeschreven bij een arbeidsbureau. Het aantal werklozen dat korter dan een jaar staat ingeschreven is tien-duizend lager; dit geeft aan dat ook dit jaar de schoolverlaters weinig problemen hebben met het vinden van een baan.

Faillissementen: aantal blijft stijgen

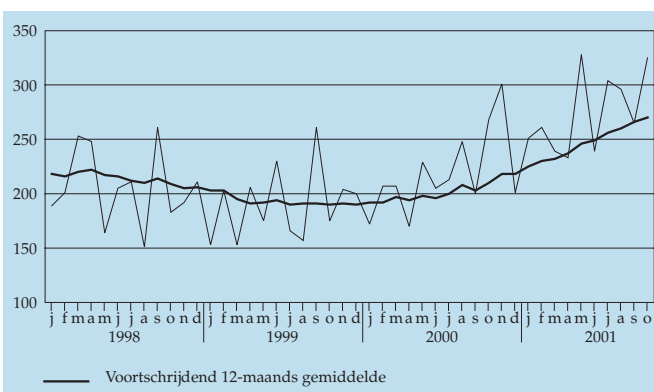
Het aantal uitgesproken faillissementen van bedrijven en instellingen (exclusief eenmanszaken) bedraagt in de eerste tien maanden van dit jaar 2 741. Dit is al meer dan er sinds 1995 in een geheel jaar werden uitgesproken. Het aantal faillissementen neemt, na een aantal jaren gedaald te zijn, sedert 1999 weer gestaag toe. Vergeleken met dezelfde periode vorig jaar zijn er in het tijdvak januari–oktober van dit jaar 29% meer faillissementen uitgesproken. Een toename van het aantal faillissementen doet zich voor in de meeste bedrijfstakken. De grootste stijgingen zien we bij financiële instellingen, verhuur en zakelijke dienstverlening (+51%) en de bouwnijverheid (+39%). Van de gefailleerde bedrijven en instellingen (exclusief eenmanszaken) hadden vier van de tien een bestaansduur korter dan vijf jaar.

Geharmoniseerde consumentenprijsindex oktober 2001

Procentuele mutaties t.o.v. voorgaand jaar

Aantal faillissementen bedrijven en instellingen

● **Sombere stemming in de industrie**

De industriële productie in ons land groeit niet meer. Het volume was in de eerste negen maanden van dit jaar zelfs een fractie kleiner dan in dezelfde periode vorig jaar. Ook de vooruitzichten voor de komende maanden zijn niet gunstig. Het vertrouwen van de ondernemers in de industrie, dat doorgaans enige maanden voorloopt op de ontwikkeling van de productie in deze bedrijfstak, blijft in oktober vrijwel onveranderd staan op een relatief lage stand (-5,2). De stabilisatie in oktober volgt op de sterke daling van het vertrouwen in september met 3,3 punt. De stemming van de ondernemers in de industrie is in september en oktober gelijk aan het niveau van eind 1993, toen de industriële productie zich herstelde van de lage groeicijfers van 1992 en 1993.

In oktober dit jaar zijn de ondernemers met name ontevreden over het niveau van de voorraden. Ze verwachten voor de komende drie maanden een verdere daling van de bedrijvigheid. De ondernemers in de industrie hebben in oktober net zoveel orders ontvangen als in september. Dat geldt zowel voor de binnenlandse als buitenlandse orders. De hoeveelheid werk in portefeuille is daardoor niet verder gedaald.

Negatieve verwachtingen over uitvoer

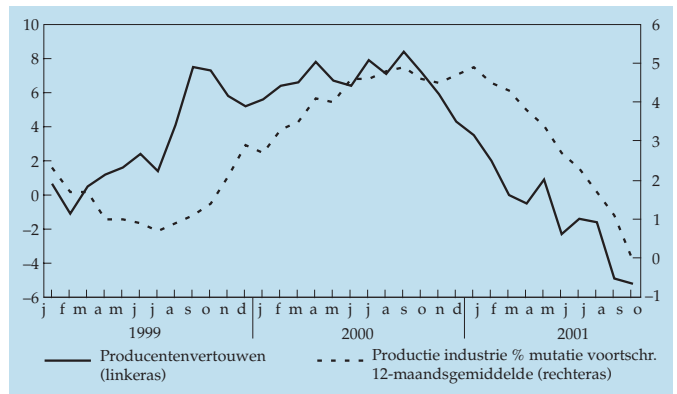
Naar het oordeel van de Nederlandse ondernemers in september is hun concurrentiepositie de laatste maanden nauwelijks gewijzigd. Alleen op de markten buiten de Europese Unie is sprake van een lichte achteruitgang van hun concurrentiepositie. Dit komt onder meer tot uiting in negatieve verwachtingen van de ondernemers over hun afzet op de buitenlandse markt in de periode oktober–december. De benutting van de productie-installaties lag in september op 83,7%. Dit is circa 1%-punt minder dan in de voorgaande kwartalen. De noodzaak voor uitbreidingsinvesteringen wordt hierdoor kleiner. De bezettingsgraad ligt weer op het niveau van eind 1998. Bij de sector halffabrikaten binnen de industrie is de bezettingsgraad al een paar kwartalen wat lager dan in de gehele industrie.

Als voornaamste reden voor de beperkte benutting van de productiecapaciteit noemt 13% van de ondernemers een onvoldoende vraag naar hun producten. In de afgelopen drie kwartalen van 2001 is deze productiebelemmering steeds belangrijker geworden. De belemmering als gevolg van een tekort aan arbeidskrachten blijft de laatste drie kwartalen nagenoeg stabiel. Circa 5% van de ondernemers zegt hier nog last van te hebben.

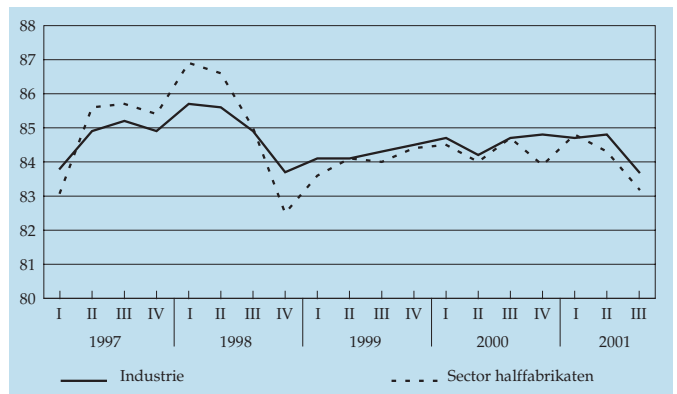
Ifo-index in Duitsland

Een belangrijke indicator die het vertrouwen meet van de ondernemers in Duitsland is het Geschäftsklima, die wordt samengesteld door het Institut für Wirtschaftsforschung in München (Ifo). Elke maand stuurt het Ifo een vragenlijst naar een panel van zeventien leidinggevenden in industrie, bouw en handel. Net als hun Nederlandse collega's zijn ook de Duitse ondernemers somber gestemd. In oktober is het vertrouwen gedaald naar het laagste punt van de afgelopen acht jaar. Met name de verwachting van de Duitse ondernemers over de toekomstige bedrijvigheid is verder verslechterd. De ontwikkeling van het Duitse ondernemersvertrouwen valt de laatste maanden vrijwel samen met die van het Nederlandse producentenvertrouwen. Beide reeksen laten dan ook nog geen verbetering zien.

Producentenvertrouwen en productievolume industrie

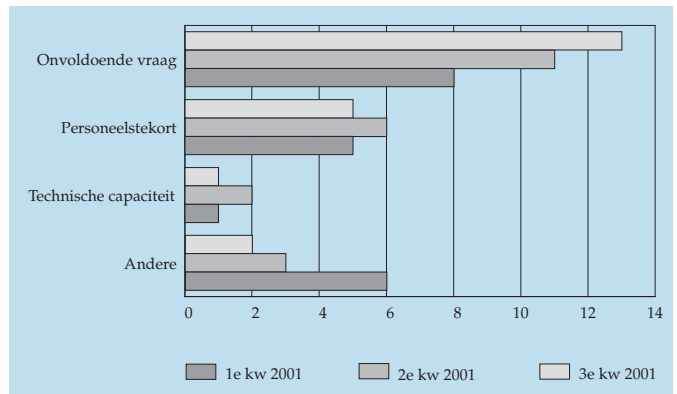

Bezettingsgraad productie-installaties industrie (%)

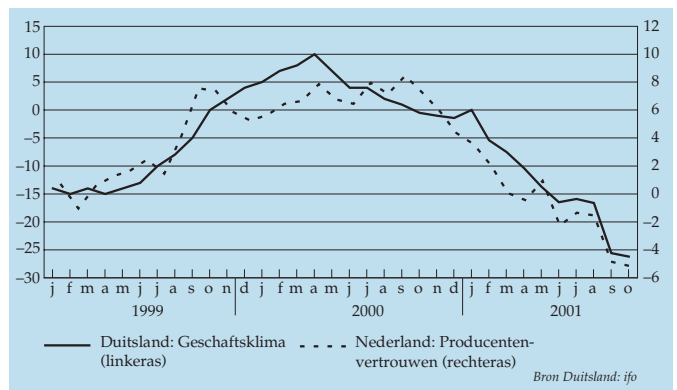
Productiebelemmeringen volgens ondernemers industrie

Saldo % positieve en negatieve antwoorden

Vertrouwen ondernemers Duitsland en Nederland

Saldo positieve en negatieve antwoorden

Bron Duitsland: ifo